

Tóth J. Zoltán,
Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar
Jogelméleti Tanszék

A halálbüntetés írottjogi szabályozása Magyarországon a felvilágosodástól a Csemegi-kódexig

Magyarországon a közép- és kora újkorban a halálbüntetés – ahogy Európa többi részén is ekkoriban – általánosan alkalmazott büntetőjogi jogkövetkezmény volt. Ezt mutatja Magyarországon bevett latin elnevezése (*poena ordinaria*) is, bár olyan mértékű igénybe vételére, mint ahogy azt manapság sokan a „sötét középkor” fogalmából kiindulva elképzelik (napi-heti rendszerességű kivégzések az ország minden vidékén), nem került sor. Ennek oka persze nagyon sokáig nem a humanista eszmények érvényesülése, hanem az értékes munkaerővel való takarékoskodás volt; nem véletlen, hogy a kivégzettek jó részét az adott vidéken idegenek tették ki (akik senkinek sem hiányoztak), illetve az sem, hogy a meghozott halálos ítéleteket sem mindig hajtották végre, hanem a lehető legtöbb esetben éltek a kegyelem eszközével. Ennek ellenére minden évben történt néhány száz kivégzés, és ez a tendencia csak a XVIII. század közepétől ért véget, amikor is megindult a felvilágosodás hatására bizonyos alapvető jogok elismerése, többek között csökkent a halálos ítéletek és a kivégzések száma, eltűnt a tortúra intézménye, és véget értek a boszorkányperek. Mindez azonban nem egyik évről a másikra következett be, hanem lassan, fokozatosan történt meg, ami azt jelentette például, hogy a vármegyei gyakorlatban több helyütt még a reformkorban is voltak kínvallatások vagy minősített kivégzések, és ezek hatásai (például a botbüntetés vonatkozásában) eltartottak majdnem a Csemegi-kódexig. A következőkben írásomban ezt az időszakot fogom át, amelyben is be kívánom mutatni azt, hogy a halálbüntetés alkalmazhatóságának köre hogyan csökkent az írott jogban (mind a törvényekben és rendeletekben, mind pedig a törvényerőre nem emelkedett javaslatokban), és hogy milyen utat tettünk meg a XVIII. század közepétől addig a törvénykönyvig, amely hazánkat a büntetőjog terén (is) a modern európai humanista államok közé emelte.

Magyarországon a halálbüntetést sokáig elsősorban szokásjogi alapon, a vármegyei törvényszékek (*sedriák*) és a pallosjoggal vagy „vérhatalommal” (*ius gladii*) rendelkező úriszékek gyakorlatában alkalmazták. A szokásjogi szabályozás még a XVIII. (részben pedig a XIX.) században is érvényesült, azonban ezt a szankciót a XVIII. század második felétől már egyre ritkábban vették igénybe. Ebben legnagyobb szerepet a felvilágosult abszolútizmus uralkodói, Mária Terézia és II. József játszottak, akik rendeleti úton meghozott szabályaikkal nagyban hozzájárultak a magyar büntetőjogi gyakorlat humanizálódásához. III. Károly 1723-as igazságügyi reformja után ugyanis a büntetőjog fő forrásává (a szokásjog mellett) a pátensek váltak: a felvilágosodás eredményeit a konzervatív, hagyományaikhoz és előjogaikhoz makacsul ragaszkodó nemesekkel szemben csak ezen az úton lehetett érvényre juttatni. A „sötét középkorból” és a talán még „sötétebb” kora újkorból való kivezető út első állomásának a boszorkányság megítélésének megváltozása tekinthető: Mária Terézia előbb, 1756-ban elrendelte, hogy a boszorkánysággal gyanúsított személyeket csak kellő körültekintés és mérlegelés alapján lehet elítélni, és hogy az így elítéltek ügyét az ítélet helyességének megvizsgálása végett fel kell terjeszteni a kancelláriához;¹ két évvel később, 1758-ban előírta a törvényhatóságoknak, hogy az ilyen ügyekről még a bírói eljárás megindítását megelőzően tájékoztatniuk kell az uralkodót; végül 1768-ban általános jelleggel megtiltotta a boszorkányokkal szembeni eljárást, kivéve, ha a gyanújelek kétségtelenül ilyen deliktum elkövetésére utaltak, de még ebben az esetben is csak akkor lehetett boszorkányság vádjával büntetőpert indítani, ha egyéb bűncselekmények gyanúja is felmerült.² 1768-ban elkészült és 1770 januárjában hatályba lépett a *Constitutio Criminalis Theresiana*, a bűnöket és büntetéseket átfogó jelleggel szabályozó osztrák kódex, melynek hatálya ugyan Magyarországra nem terjedt ki, de szokásjogi úton (ahogy például a *Constitutio Criminalis Carolina* az egyes városokban, illetve a *Praxis Criminalis* az északi és nyugati törvényhatóságok területén) részben nálunk is érvényesült. Ez már korlátozta a kínvallatást, és pontosan előírta a halálbüntetések végrehajtásának módját, miáltal a jogalkalmazói önkényt megszüntette; mindazonáltal rendelkezései önmagukban is elég kegyetlenek voltak,³ így ez még csak kis mértékben tudott hozzájárulni a büntetőjog humanizálódásához. Sokkal

¹ Erre az elhatározásra Mária Terézia azért jutott, mivel értesült arról, hogy az Arad megyei Borosjenőn négy nőt „kétséges körülmények” között ítélték máglyahalálra és végeztek ki. (Ez volt egyébként Magyarországon az utolsó, élő emberen végrehajtott megégetés.)

² Azonban már Mária Teréziát megelőzően született a boszorkányság tárgyában királyi leirat, amikor is 1728-ban a szegedi boszorkányper sajnálatos tapasztalatainak okán III. Károly előírta, hogy hasonló gyanú felmerültekor a törvényszékek az eljárást a szegedi esetenél nagyobb körültekintéssel folytassák le.

³ A *Constitutio Criminalis Theresiana* (németül *Theresianische Halsgerichtsordnung*) elismerte a minősített és súlyosított kivégzések létjogosultságát, és azok változatos, kegyetlenebbnél kegyetlenebb formáit ismerte (igaz, alkalmazási körüket definiálta), és több büntetetre írt elő halálbüntetést, mint a *Carolina*.

fontosabb volt ennél Mária Terézia 1776. március 22-én kelt pátense, mely teljes mértékben megtiltotta Magyarországon a tortúrát, és ezt a rendelkezést II. József 1783-as rendelete is megismételte. Ezeket azonban a megyék, városok és pallosjogú uradalmak rendre megszegték, mivel nem fogadták el legitimnek a rendeleti szabályozást. Ezért a kínvallatás teljes és végleges megtiltására csak II. József halála után (1791-ben) került sor,⁴ amikor is II. Lipót törvényben mondta ki annak megszűnését.⁵

Ugyancsak rendeleti úton valósult meg II. József igazságügyi reformja, mely az abszolutizmus jegyében központosítani igyekezett a büntető igazságszolgáltatást. Ennek érdekében előbb, 1785. december 12-én egységesen megvonta az úriszékektől a pallosjogot,⁶ majd 1786. november 30-án megszüntette a megyei törvényszékek és a városi *magistratusok* büntető ítélezési jogát is. Ugyanezzel a rendelettel felállította ugyanakkor a *Judicium Subalternumokat*, a központi ellenőrzés alatt álló állandó bíróságokat, melyek 1787. szeptember 1-jén kezdték meg ténylegesen működésüket, amely időponttól fogva a *sedriák* és *magistratusok* egyebek mellett nem szabhattak ki többé halálbüntetést. Legnagyobb és legfontosabb, máig emlékezetes újítása azonban anyagi jogi volt: az Ausztria számára készített, közönségesen csak „*Josephinának*” nevezett 1787-es büntető törvénykönyvében, mely Magyarországon királyi pátens útján lépett életbe,⁷ köztörvényes bűncselekményekre

⁴ Ugyanekkor foglaltak törvénybe egy másik fontos garanciális eljárásjogi rendelkezést; az 1790/91. évi XLIII. tc. ugyanis megengedte súlyosabb büntető ügyekben a nem-nemesek számára is azt, hogy az elsőfokú elmarasztaló ítélet ellen fellebbezhessenek.

⁵ „A kínzó vallatások annálfogva, mivel az igazság kikutatására alkalmas és megfelelő eszközt nem nyújtanak, hanem inkább büntetés számba mennek, addig, míg a büntető eljárásra nézve országgyűlésileg más intézkedés nem tétetik, egyszerűen tiltva lesznek.” (1790/91. évi XLII. törvénycikk a kínvallatásról)

⁶ A pallosjogot (illetve általában véve a földesúri bíraskodást) a Magyar Királyság területén véglegesen és örökre az 1848. évi IX. törvénycikk 4. §-a szüntette meg, az új, azt követően alkalmazandó hatásköri szabályokról pedig az 1848. évi XI. törvénycikk rendelkezett.

⁷ A *Sanctio Criminalis Josephinát* (amely nem tévesztendő össze az I. József által 1707-ben kiadott *Constitutio Criminalis Josephinával*) az 1787. január 14-i királyi leirat szerint a magyarországi alkalmazásba vétel érdekében le kellett fordítani az eredeti németről latinra, amely feladattal az uralkodó a kancelláriát bízta meg. Mivel e törvénykönyv szelleme és szabályai a magyar gyakorlattól részben idegenek voltak, illetve mivel az alkalmazási követelmények a gyakorlatban nem teljesültek volna (például a törvénykönyv fő büntetési neve a korábbi magyar szankcióalkalmazási gyakorlatban viszonylag kevésbé használt tömlőbüntetés volt, a bebörtönzöttek számának radikális megnövekedésére így a magyar büntönrendszer nem volt felkészülve), ezért a kancellária megpróbálta húzni az időt, és előterjesztésében pontosítást kért az utasítás valódi tartalmára nézve (nevezetesen, hogy esetleg nem az adaptáció lenne-e a feladata). A király válasza azonban gyors és egyértelmű volt, így meg kellett kezdeni a hatályba léptetéshez szükséges intézkedések előkészítését, mindenképp a latinra fordítást. A király azonban ezt sem bízta a véletlenre: maga készítette el azt, mégpedig nemcsak Magyarország, hanem Erdély, Galícia és az olasz tartományok számára is. Hiába tiltakozott a Hétszemélyes Tábla, hogy az egyes országok fejlettsége, helyzete, történelmi fejlődése és jogi hagyományai mindenhol mások és mások, II. József ragaszkodott ahhoz, hogy az egységes birodalomban mindenhol egységes jog alapján járjanak el és ítéljezenek a bíróságok. Így 1787. március 22-én már ki is bocsátotta azt a pátenszt, mely Magyarországon életbe léptette a *Josephinát*, és amely – igaz, ekkor még csak nagyon rövid időre – véget vetett a magyar törvények és szokásjog alkalmazásának.

eltörölte a halálbüntetést,⁸ és helyette az életfogytig tartó dunai hajóvontatást vezette be.⁹ Sem ez, sem a többi rendelete nem lett azonban hosszú életű: 1790-ben bekövetkezett halála előtt mindegyik rendelkezését visszavonta, és ezt a helyzetet II. Lipót 1790/91. évi XL. törvénycikke szentesítette. Ezt követően a nemesi ellenállás felerősödött, az uralkodók (II. Lipót, I. Ferenc) pedig inkább az új külpolitikai kihívásokkal (francia forradalom, Napóleon, Szent Szövetség) voltak elfoglalva, így a következő néhány évtizedben sem idejük, sem kedvük nem volt a magyar törvényhatósági büntető ítélkezésbe való beleszóláshoz, a *sedriák* gyakorlata törvényességének ellenőrzéséhez,¹⁰ minek következtében a halálos ítéletek újra megszorodtak, bár a végrehajtás módja maga humanizálódott. Egyre kevésbé szabtak ki minősített vagy súlyosított halálbüntetéseket, részben saját emberieségi megfontolásaiknak, részben pedig annak az 1814. május 15-én kelt királyi leiratnak köszönhetően, mely megtiltotta a rendkívüli szenvedéssel járó vagy kínzással egybekötött halálbüntetések alkalmazását, és csak két végrehajtási módozatot ismert el, az akasztást és a lenyakazást (fővételt); mindazonáltal még 1827-ben is hajtottak végre például kerékbetöréses kivégzést.

Az önkényes jogszolgáltatás¹¹ visszaszorításának és ezáltal a büntetőjog humanizálódásának fontos feltétele lett volna egy önálló büntető kódex létrehozása, mely az egész országra kötelező jelleggel szabályozta volna a büntethetőség feltételeit, a büntetendő magatartásokat, azok szankcióit, valamint a büntetés kiszabása során figyelembe veendő körülményeket; e kódex megszületésére azonban az első próbálkozásoktól számítva majd egy évszázadot várni kellett. Az első ilyen kezdeményezés¹² már 1791-ben megszületett, amikor

⁸ „A halálnak büntetése azokon a vétkeken kívül, melyekről a Törvény szerint Álló Ítéletet (Judicium statarium) kell tartani, helyt ezentúl ne találjon. Azokban az esetekben pedig, a hol Álló Ítéletet kell tartani, az istráng rendeltetik egyedül halálos büntetésnek. Az erre ítéltetett Gonosztévő felakasztatni, megfojttatni, és a szokott temetéstől el fog tiltatni. A Gonosztévőnek teste azután, minek utána például a népnek 12 óráig függött, minden pompa vagy kísérés nélkül takarítottasson a földbe, a hol lehet, az akasztófa mellett.” (*Josephina*, 20. §) (Az idézet forrása: Mezey Barna /szerk./: A magyar jogtörténet forrásai. Szemelvénygyűjtemény. Osiris Kiadó, Budapest, 2001, 243. o.)

⁹ Ebben természetesen nemcsak humánus megfontolások, hanem praktikus célok (az elítéltek munkaerejének hasznosítására való törekvés) is szerepet játszott.

¹⁰ Ha ezt néha meg is kísérelték, akkor sem értek el vele különösebb eredményt; 1794. február 21-én például egy királyi helytartótanácsi rendelet a halálbüntetést csak a legsúlyosabb bűncselekmények esetében tette lehetővé alkalmazni, ezt azonban a magyar ítélőszékek nem tartották be.

¹¹ Az önkény lehetőségét a XVIII. század végén, XIX. század elején csak fokozta, hogy a megyék a király vagy a nádor engedélyével statáriumot hirdethettek a közbiztonságot jelentősen veszélyeztető cselekmények elszaporodása (például rablóbandák garázdálkodása) esetén. Ennek eredményeképpen a XIX. század első felében a törvényhatóságok többségében érvényben volt a rögtönbíráskodás, bár ez sokszor merőben formális volt, mivel tényleges statáriális eljárásra csak nagyon ritkán (néhol pedig szinte soha nem) került sor.

¹² Valójában 1712-ben már volt egy próbálkozás ilyen kódex létrehozására, amelyet Bencsik Mihály nagyszombati jogtanár készített el, de a később a jog teljes rendezésének igényéből felállított országgyűlési bizottság, a *Systematica Commissio* létrejöttével ez a plánum pusztán e bizottság egyik megtárgyalandó anyagává vált, majd sorsa osztozott a jogrendezés általános sorsával: minthogy az elmaradt, a büntető tervezetből sem lett törvény (bár a III. Károly-féle reform annak egyes elemeit felhasználta).

is az 1790-91-es diétán országgyűlési bizottságot¹³ állítottak fel az első magyar büntető törvénykönyv megalkotására.¹⁴ A tervezet 1795-re „*Codex de delictis eorumque poenis*” címmel el is készült,¹⁵ de annak diétai megtárgyalására soha nem került sor. E kódex egyébként a kor magyar viszonyaihoz képest meglehetősen felvilágosult szellemű volt, az elrettentés mellett fontos büntetőpolitikai célnak tekintette a megjavítást is, amelyre minden lehetséges esetben törekedni kellett, és halálbüntetést vagy életfogytig tartó tömlöcbüntetést csak akkor lehetett kiszabni, ha ez a cél (a megjavítás), továbbá az általános megelőzés a bíró értékelése szerint más büntetéssel nem volt megvalósítható.¹⁶ A tervezet bevezetője, az Alapelvek (*Principia*)¹⁷ ezt azzal magyarázta, hogy ha a társadalom biztonsága más szankció alkalmazásával nem garantálható, akkor az állam saját védelme érdekében jogosult akár az elkövető életének elvételére is. Semmi sem indokolja ugyanis – mondja a bevezető –, hogy ha az önvédelem jogát megadjuk az egyes embereknek, akkor ne adjuk meg az emberek közösségének.¹⁸

Kimondta ugyanakkor a javaslat, hogy a halálbüntetést a lehető legritkább esetben szabad alkalmazni, a minősített és súlyosított kivégzéseket pedig *expressis verbis*

¹³ E bizottság a *Deputatio Juridica* nevet viselte, elnöke pedig az akkori országbíró, gr. Zichy Károly volt.

¹⁴ 1790/91. évi LXVII. tc.

¹⁵ A köztörvényes bűncselekményekre vonatkozó általános Btk.-n túl született egy külön javaslat a statáriális bíraskodás szabályozására is, amely azonban elfogadása esetén sem hozott volna sok újat, mivel az gyakorlatilag az addigi szokás- és a helytartótanácsi rendeletekkel szabályozott jog írásba foglalása lett volna. Eszerint statáriális bíraskodásra lázadás, zendülés, avagy rablások, rablógyilkosságok elszaporodása esetén lett volna lehetőség, a király engedélyének kikérését és a statárium kihirdetését követően. A bíróság hat tag tagból állt volna, az ítéletet pedig szóbeli bizonyítás után, a tárgyalás megkezdésétől számított 24 órán belül és egyhangú szavazással kellett volna meghozni (ellenkező esetben rendes bíraskodásnak lett volna helye). Az elmarasztaló ítélet csak akasztásra szólhatott volna, amelyet három órán belül kellett volna végrehajtani; fellebbezésnek vagy kegyelmi kérvény benyújtásának pedig nem lett volna helye. (Ismételjük: mindezek a szabályok a gyakorlatban alkalmaztattak, azok tehát e külön törvényjavaslat hatályba lépésének elmaradása ellenére ténylegesen érvényesültek – lásd még ehhez az 1849-es véstörvény elemzésénél írottakat!)

¹⁶ „Minden egyes büntetésnek az a célja a bűnöst illetően, hogy vagy javuljon meg, vagy – ha már nem javítható – további, jövőbeni ártó képességétől fosztassék meg. A közösséget illetően pedig a példaadás a büntetés célja: hogy tudniillik mások a büntetéstől való félelmükben visszariadjanak a bűntettek elkövetésétől. A bosszú tehát egyetlen esetben sem lehet a büntetés célja, és mindig méltatlan a törvények szentségéhez.” (Alapelvek VIII.) „Halálbüntetést semmilyen más esetben nem szabad kimondani, csakis akkor, ha a tettes szándékossága olyan fokot ér el, hogy sem a társadalom, sem az egyes polgárok biztonsága, továbbá valamennyi büntetés általános célja, a példamutatás nem érhető el másképpen, csakis a tettes halálával. Hogy mindez annál biztosabban elérhető legyen, a halálbüntetést – amennyiben erre mód van – mindig a tett elkövetésének helyén, de legalábbis ahhoz közel kell végrehajtani.” (Alapelvek XV.) [Az 1795-ös büntető javaslat idézetei Hajdu Lajosnak „Az első (1795-ös) magyar büntetőkódex-tervezet” című könyvéből (Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1971) valók.]

¹⁷ A javaslat az „Alapelvek” című bevezetőből, valamint két részből állt, mely utóbbiak közül az első az eljárási, a második pedig az anyagi jogi rendelkezéseket tartalmazta.

¹⁸ „Bármilyen hátrányt, még az élettől való megfosztást is ki lehet szabni büntetésként, ha a közbiztonság megóvására nem áll más eszköz rendelkezésre. Ha ugyanis bármelyik polgár védelmi helyzetben, saját életének megmentésére bármilyen eszközt jogszerűen alkalmazhat, minden bizonnyal nem lehet nehezményezni az állam esetében sem, ha saját biztonsága megóvása érdekében ugyanezt teszi. Azt pedig, hogy miféle eszköz és miféle példa szükséges a közbiztonság megóvásához és a bűntetések céljának eléréséhez, a nép erkölceiből és az eset egyéb körülményeiből kell megítélni.” (Alapelvek XII.)

megtiltotta.¹⁹ További garanciális szabályként íratott elő, hogy a kivégzést a lehető leggyorsabban és legfájdalommentesebben kell végrehajtani, mégpedig rendi állástól függetlenül egyforma módon, mindenkivel szemben pallossal.²⁰ (Ez utóbbi elv már a törvény előtti egyenlőség egy megnyilvánulásaként tekinthető, de a javaslat egyebekben is törekedett a státuszbeli különbségek értékelésének a mellőzésére.) A tervezet a halállal való büntethetőség alsó korhatárát 16 évben szabta meg,²¹ sőt úgy rendelkezett, hogy a 16 és 24 év közötti fiatalokkal szemben is csak kivételesen („hacsak javíthatatlanságuk és szerfölötti gonoszságuk meg nem haladja életkorukat”) lehet kapitális szankciót kiszabni.²² Ismerte az elévülést is: a *praescriptio* idejét általában tíz évben határozta meg, de a javaslat szerint még a halállal büntethető cselekmények is húsz év alatt elévültek volna.²³ További érdekessége volt, hogy általános jelleggel rendelkezett a felbujtó, a társtettes, a közvetett tettes és a bűnpártoló büntethetőségéről (a bűnrészesekéről csak némely különös részi tényállás körében), és mindegyikre a tettesre megállapított büntetési tétel alkalmazását rendelte el, a felbujtót kivéve, mert „aki mint a büntett szerzője (*author delicti*) kiválik a többiek közül, vagy tekintélyével, illetve egyéb módon bárkit is rábírt a büntett elkövetésére, súlyosabb büntetéssel kell sújtani, mint a többieket.”²⁴ Az elaborátum biztosította ezenkívül a fellebbezés, a halálra ítétek számára pedig a kétfokú fellebbvitel jogát²⁵ (a perújítását azonban nem),²⁶ szabályozta a halálbüntetés végrehajtásának módját,²⁷ emancipálta a hóhér személyét,²⁸ valamint rendelkezett a kegyelem gyakorlásának mikéntjéről is.²⁹

¹⁹ „A halálbüntetésnél azonban figyelemmel kell lenni arra, hogy – lévén a halál valamennyi rossz közül a legvégső – annak súlyosbítása ellenkezik a büntetés céljával, de főképp az emberi jó érzéssel, ezért a halálbüntetés súlyosbítását élő elítélten soha nem szabad alkalmazni, sőt: ... a halálbüntetést nagyon ritkán szabad ... alkalmazni. Néha azonban, rendkívüli esetekben, el lehet rendelni a holttestnek a gyalázat helyére való kitételét, felnégyelést, elégetését, avagy az ítélet végrehajtásának kihíresztelését.” (Alapelvek XII.)

²⁰ „E büntetés végrehajtási módja egyforma legyen, és az e célra alkalmassá tett pallost mindig úgy kell alkalmazni, hogy a halálraítélt a lehető leggyorsabban és legbiztosabban viselje el a büntetést.” (Alapelvek XV.)

²¹ Első rész, XII. szakasz, 7. §

²² Első rész, XII. szakasz, 9. §

²³ „... a főbenjáró bűncselekményeknél a több mint 20 esztendőn át tanúsított tisztességes élet ... törli a büntetést...” (Első rész, XII. szakasz, 19. §)

²⁴ Alapelvek VI.

²⁵ „... minden főbenjáró ítélettel elmarasztalt személynek joga van ahhoz, hogy fellebbezhessen a fellebbezési fórumhoz, vagyis a kerületi ítélőtáblához, s ha ott is marasztaló ítéletet kapna, avagy ha a királyi tábla lenne az eljáró bíróság ... akkor jogosult a fellebbezést a legfelsőbb felülvizsgálati fórumhoz, a Hétszemélyes Táblához benyújtani. Egyetlen halálos ... ítéletet sem lehet mindaddig végrehajtani, míg az ügy meg nem járja a legfelsőbb felülvizsgálati fórumot.” (Első rész, XV. szakasz, 2. §)

²⁶ Perújítás helyett a javaslat pusztán a halálra ítélt és kivégzett személy leszármazóinak és örökösének azon jogát biztosította volna, hogy azok az új bizonyítékok alapján pert indítsanak az ártatlanul kivégzett rehabilitációja érdekében, és ennek során, bizonyítva rokonuk ártatlanságát, helyreállítsák annak becsületét. (Első rész, XVI. szakasz)

²⁷ Ez az első rész XVII. szakasza szerint a következőképpen történt volna: a halálbüntetésre szóló ítéletet a Hétszemélyes Tábla általi jóváhagyást követően a vádlott előtt kihirdetik, majd az ezt követő harmadik napon

A *Codex de delictis eorumque poenis* a korábbi törvényi és szokásjogi szabályokhoz képest visszafogottabban élt a halálbüntetés alkalmazásával, bár az még így is a bűncselekmények jelentős körében kiszabható maradt volna: a tervezet három bűncselekményi kategória tizenkilenc különböző büntetettére tette lehetővé az elítélt halálra ítéletét. Így a közbiztonság elleni bűncselekmények közül a hűtlenség (második rész,³⁰ I. szakasz),³¹ a lázadás és a zendülés (III. szakasz),³² a bűnözők rejtegetése (IX. szakasz),³³ a „hamis feladás” (rágalmazás – XV. szakasz), valamint a hamis tanúzás (hitszegés – XVI. szakasz)³⁴ esetében élhetett volna a bíró e szankcióval, az élet és testi épség elleni büntettek

a délelőtti órákban végrehajtják azt. Ez alatt a három nap alatt előkészítik a terheltet a kivégzésre (például lelkészt biztosítanak számára, hogy meggyónhasson neki és az vigaszt nyújthasson), majd a nyilvános kivégzés napján az egybegyűlték előtt újból felolvassák az ítéletet. A lefejezést követően a holttestet egy rövid időre közszemlére teszik, majd épp olyan rendes temetésben részesítik, mint bárki mást. Bizonyos esetekben a kivégzés félbeszakítható vagy elhalasztható: így például ha az időközben felmerült új bizonyítékok alapján kiderül, hogy az elítélt ártatlan; ha a terhelt a királytól kegyelmet kapott; ha magasabb dikasztérium kérte az ítélet felülvizsgálatát; továbbá ha az elítélt terhes lett, beszámíthatatlanná vált vagy súlyos betegségbe esett, addig, amíg ez az állapota tart.

²⁸ „... minthogy a társadalom alapelveivel az is ellenkezik, hogy az ítéletvégrehajtókat ... a hamis közfelfogás tisztességtelen embereknek tartsa ... ezennel kinyilvánítatik, hogy egyenlőképpen élvezik mindama jogokat, amelyek a társadalom valamennyi tagjának általánosságban kijárnak. Éppen ezért senkinek sem szabad szemrehányást tenni nekik életformájuk miatt, avagy valamiféle kifogást emelni ellenük ezen a címen.” (Első rész, XVII. szakasz, 13. §)

²⁹ Ennek kapcsán kinyilvánította, hogy a király elvileg korlátozás nélkül gyakorolhat kegyelmet (vagyis hogy bármely, bírói ítélettel kiszabott büntetést elengedhet vagy mérsékelhet), és azt is, hogy a megkegyelmezés joga kizárólag őt illeti meg, ám egyúttal arra is utalt, hogy e jogával az uralkodó a törvények hatékonyságának biztosítása érdekében lehetőség szerint visszafogottan éljen, vagyis csak „abban az esetben, ha különleges körülmények, avagy a közösség java teszi szükségessé a megkegyelmezést”. (Első rész, XVIII. szakasz)

³⁰ Az egyes bűncselekmények mindegyike a második (ha úgy tetszik: a különös) részben nyert elhelyezést, így ezt a továbbiakban nem jelölöm, csak a szakaszszámot hivatkozom meg.

³¹ A hűtlenségnek három formáját különbözteti meg a tervezet: az állam külső biztonsága elleni hűtlenséget (az ellenséggel való szövetkezést, összejátszást, az ellenség bármilyen módon /például fegyver vagy élelmiszer szállításával/ való segítségét, a kémkedést, erődítmények feladását, elárulását, a háborúra való ok szándékos előidézését stb.); az állam belső biztonsága elleni hűtlenséget (a király tekintélyét veszélyeztető vagy a törvényhozó és a végrehajtó hatalom jogszerű működését akadályozni célzó tevékenységeket); valamint a felségsértés káuzusát. Ez utóbbi a király testi épsége, személyes szabadsága vagy élete elleni bármely szándékos cselekményt felölel, akár véghezvitték azt, akár csak megkísérelték vagy pusztán szövetkeztek annak megvalósítására. Míg a hűtlenség első két faja esetében csak a szándékosság harmadik fokán (előre eltökélt, gonosz szándék esetében) van helye halálbüntetésnek (és ezenkívül jószágvesztésnek /vagyis e deliktum büntetése tulajdonképpen a klasszikus fej- és jószágvesztés esete/), addig a felségsértésnél „nem lehet tekintettel lenni a szándék különböző fokozataira”, hanem mindenféle mérlegelés nélkül, csakis és kizárólag halálbüntetés szabható ki (sőt még a büntetés súlyosításának /lásd: Alapelvek XII. / is helye van).

³² A III. szakasz 1. §-a szerint: „A lázadás: a törvényes hatalom elleni erőszakos vagy fegyveres felkelés többekkel társulva; ha ez hirtelen kezdődik, hamarosan elrendeződik, illetve mindjárt kezdetben sikerül elcsendesíteni, akkor zendülés a neve.” A szándékosság harmadik fokán (a hűtlenséghez hasonlóan) a halálbüntetés mellett ez esetben is helye lehet a kivégzés súlyosításának.

³³ E deliktum tulajdonképpen a mai bűnpártolással egyezik meg; a bűnpártoló büntetése pedig azon bűncselekmény súlyához igazodik, amelyet az követett el, akinek a hatóság elől való szökését, menekülését, elrejtését a bűnpártoló (az illető által elkövetett bűncselekmény jellegéről tudva) segítette. Ennek alapján minden olyan bűnöző rejtegetése, menekülésének előmozdítása, aki halállal büntethető vagy büntetendő cselekményt valósított meg, szintén halállal büntethető vagy büntetendő.

³⁴ A rágalmazás „ártatlannak bizonyult személy ... megvádolása büntett elkövetésével” (XV. szakasz 1. §), a hamis tanúzás pedig hamis eskü tétele olyan személlyel szemben, akit a hatóság valamely bűncselekmény elkövetésével gyanúsít, ha ezt a hamis esküt az elkövető az illető személy büntetőperében teszi. Mindkét

esetében pedig az emberölés (XIX. szakasz),³⁵ a szülő- és egyéb rokonyilkosságok (XX. szakasz),³⁶ a csecsemőgyilkosság (XXI. szakasz),³⁷ a csecsemők kitétele (XXIII. szakasz),³⁸ a bérgyilkosság (XXIV. szakasz),³⁹ a „megéttetés” (mérgezés⁴⁰ – XXV. szakasz) és a rablógyilkosság (XXVII. szakasz)⁴¹ esetében szabhatott volna ki ilyen büntetést. Végül „a polgárok javait, vagyonát és szabadságát veszélyeztető büntettek” elkövetői közül halálra lehetett volna ítélni azt, aki útonállás („latorság”) vagy rablás (XXXIV. szakasz),⁴² nemi erőszak (XXXVII. szakasz),⁴³ lopás (XXXVIII. szakasz),⁴⁴ „tolvajok támogatása” (XXXIX.

deliktum büntetése (a bűnözők rejtegetéséhez hasonlóan) azon büntettől függ, amellyel az elkövető mást ártatlanul megvádolt; így ha a bevádolt halálbüntetést kaphatott volna, akkor (a tükröző büntetés elvének megfelelően) a rágalmozó és a hamisan tanúskodó is, ha állítása igaztalan voltáról tudott, büntethető *poena capitalisszal*.

³⁵ Az „egyszerű emberölések” büntetése tizenkét évtől halálig tartó börtön, a minősítetté viszont halálbüntetés (adott esetben szigorítással). A XIX. szakasz 2. §-a szerint minősített az emberölés, ha azt „több személyen, vagy ha terhes asszonyon, jótevőn, a polgári társadalomban különleges rangot betöltő személyen, vagy: ha különleges módon és különlegesen gonosz szándékkal követik el”; a 4. § pedig egyéb minősített eseteket is felsorol, amelyek közül többet az egyéb különös részi tényállások *sui generis* deliktumként határoznak meg („a szülők, a gyermekek, a házastársak, az első fokú fivérek és nővérek megölése, továbbá kutak olyan megmérgezése, amelynek nyomán haláleset is bekövetkezett ténylegesen, az ismételt bérgyilkosság, a rablógyilkosság”).

³⁶ E körbe az összes le- és felmenő, egyenes ági vérrokon, a házastárs, valamint az örökbefogadó szülő, az örökbefogadott gyermek, a mostohaszülő (de érdekes módon a mostohagyermek nem), továbbá a gyám és a gyámolt tartozott.

³⁷ A csecsemőgyilkosság nem más, mint az újszülött gyermek anyja általi megölése, amelynek büntetési tétele az emberölés szankciójához igazodik.

³⁸ A csecsemő kitételét csecsemőgyilkosságnak kell tekinteni, ha a kitett újszülött a megtalálása előtt meghal, és természetesen ekkor is az emberölésre előírt szankciókat kell alkalmazni.

³⁹ A bérgyilkosság fogalma alá nemcsak az tartozott, ha valaki mást anyagi juttatások révén igyekezett rávenni egy harmadik személy megölésére, hanem a bármilyen egyéb ígéret, fenyegetés stb. hatására végrehajtott vagy megkísérelt gyilkosságok is ideértettek; érdekes módon azonban a megbízó (a felbújtó) cselekményét a javaslat enyhébbnek értékelte, mint a tényleges gyilkos magatartását.

⁴⁰ A „megéttetés” az elaborátum szóhasználatában nem egyszerű mérgekeverés vagy mérgezés, hanem „méreggel elkövetett emberölés” (XXV. szakasz 1. §), vagyis a gyilkosság egy speciális, különösen veszélyes (és nehezen leleplezhető) módja.

⁴¹ A rablógyilkosság a javaslat szerint nem más, mint „haszonszerzési céllal elkövetett emberölés” (XXVII. szakasz 1. §), de a haszon bármi lehet, és az sem feltétel, hogy az ténylegesen realizálódjon. E minősített emberölési esetet még tovább súlyosbítja, „ha közút elállásával követik el, ... ha megismétlődik, és ha többekkel társulva, úgy gyakorolják, mint valami foglalkozást, és végül: ha a gyilkosság elkövetésének módjából a rablógyilkos különleges kegyetlenségére lehet következtetni” (XXVII. szakasz 3. §). Mivel azonban a XIX. szakasz 4. §-a értelmében a rablógyilkos büntetése eleve csak halál lehet, ezért a súlyosító körülmények legfeljebb a kivégzés szigorítását jelenthetik.

⁴² „A bármely személy ellen haszonszerzés céljából okozott erőszak (anélkül azonban, hogy annak halála következne be) latorság, amennyiben pedig a támadó ténylegesen el is vesz erőszakkal valamit, a büntettnek rablás a neve.” (XXXIV. szakasz 1. §) „Megismételt rablások esetén, amikor tehát a javulás reménye sincs már meg, ki lehet szabni a halálbüntetést is.” (XXXIV. szakasz 7. §)

⁴³ „Ha a nemi erőszak elkövetéséhez a tettesnek több társa volt, s a cselekmény egyúttal a köznyugalmat is megzavarta, olyannyira, hogy e tett a rablás egyik minősített esetének tekinthető, akkor ennél a büntetnél is helye van a rablás büntetéseire előírt büntetésnek.” (XXXVII. szakasz 8. §) Vagyis ha a nemi erőszakra csoportosan és rendszeresen, szinte már rutinszerűen, illetve ha különös félelmet keltve és a közbiztonságba vetett hitet lerombolva kerül sor, akkor halálbüntetés is kimondható.

⁴⁴ A tervezet XXXVIII. szakasz 8. §-a a lopás körébe foglalja a mai fogalmaink szerinti sikkasztást és a római jogból ismert használatlopást (*furtum usus*) is, mindkettőt (sok egyéb mellett) a lopás minősített esetének tekintve. Ugyane szakasz 11. §-a pedig kimondja, hogy „abban az esetben, ha a tolvaj már gyakran kapott

szakasz),⁴⁵ csalárdság avagy csalás (XL. szakasz),⁴⁶ okirat- és pecséthamisítás (XLI. szakasz)⁴⁷ vagy gyújtogatás (XLIII. szakasz)⁴⁸ bűncselekményét valósítja meg; jelentős előrelépésként értékelhető viszont, hogy az elaborátum egyetlen erkölcsi vagy vallási deliktumra sem írt elő halálbüntetést, de még súlyos tömlöcbüntetést sem.

A tervezet – talán éppen túlságosan előremutató jellege miatt – soha nem került az országgyűlés elé megtárgyalásra, és bár később is (így 1802-ben és 1807-ben) voltak kísérletek annak plénum elé vitelére, arra végül is nem került sor. Eredetileg az 1827. évi VIII. törvénycikk által kiküldött választmány feladata szintén az 1795-ös javaslat átvizsgálása és véleményezése lett volna,⁴⁹ ám az általa 1829-re elkészített és 1830-ban az országgyűlés elé terjesztett elaborátum inkább az 1803. szeptember 3-án hatályba lépett osztrák büntető törvénykönyvet tekintette mintának. E tervezet ennek megfelelően meglehetősen retrográd volt: a halálbüntetést általánosan, a bűncselekmények széles körében alkalmazott „rendes” büntetésként szabályozta, a rendi különbségeket pedig mind a bűncselekmények meghatározása, mind pedig a büntetések kiszabása és végrehajtása során figyelembe vette; egyetlen haladó vonásának az tekinthető, hogy megtiltotta a minősített halálbüntetéseket. A

súlyos büntetést, s nem mutat semmi reményt arra, hogy megjavuljon, éppen ezért részéről továbbra is veszedelem fenyegeti a társadalmat, büntetésként kimondható a halál is”.

⁴⁵ A „tolvajok támogatásán” az elaborátum egyszerre érti a lopásra való felbujtást, a lopásban való bűnsegédi közreműködést, valamint az orgazdaságot. E cselekmény büntetése fő szabályként a lopás szankciójával egyezik meg: „Mindaz, aki magában a lopás aktusában szándékosan tényleges segítséget nyújt a tolvajnak, ugyanazon büntetésre teszi érdemessé magát, mint amilyenekkel a törvény rendelkezése a fő tolvajt sújtja.” (XXXIX. szakasz 4. §) Továbbá: „... e deliktum büntetése ... ugyanaz legyen, mint ami a közvetlenül megelőző szakaszban az elsődleges lopásra határozott meg.” (XXXIX. szakasz 8. §)

⁴⁶ A XL. szakasz 1. §-a szerint csalárdság „az igazságnak bármilyen álnok ravaszsággal történő, mások becsapására, vagy megkárosítására irányuló megváltoztatása vagy elkendőzése”. E szakasz a csalárdságnak rengeteg konkrét esetét sorolja fel: e büntett fogalmi körébe tartozik például a tervezet szerint az ún. alakoskodás („idegen személyiségnek álnok, más megkárosítására irányuló felvétele” /2. §/, például más neve alatt jognyilatkozat tétele), a hamis tanúzásra való felbujtás, a váltóhamisítás, a mérték- és súlyhamisítás, a szerzői jogi plágium, a csalárd csőd, a csecsemők összecserélése stb. A csalás büntetése pedig – a tolvajok támogatása büntetétéhez hasonlóan – a lopáséhoz igazodik, tehát többszörös visszaesés és megrögzött, javíthatatlan bűnöző életmód esetében halálbüntetés is alkalmazható.

⁴⁷ E cselekmény büntetésére szintén a lopásra előírt tételek irányadóak, hozzátéve, hogy „súlyosabban vét az, aki e büntetével valakinek életére ... tör, mint az, aki ... csak mások javai ellen ármánykodik, de sem becsülete, sem élete ellen nem” (XLI. szakasz 3. §).

⁴⁸ A javaslat gyújtogatás címszó alatt valójában a mai „közveszély okozás” büntetétéhez sorolható minden olyan magatartást ért, amely a közösségre nézve veszélyt jelent (például vízáradás okozása gátak lerombolásával). Ami pedig a szankciót illeti: „Abban az esetben, ha a fennálló pozitív szándék, valamint a másik ember megölésének intenciója következtében valaki meghalt és nagyobb anyagi kár is bekövetkezett, az ilyen tettesre a halálbüntetést is ki lehet mondani.” (XLIII. szakasz 11. §)

⁴⁹ „Az 1790/1:LXVII. törvénycikk alapján kidolgozott rendszeres munkálatok tárgyalása, mint igen nagy jelentőségű és fontos következményekkel bíró ügy, hosszabb tanácskozást igényelvén: a karok és rendek, Ő szent felsége kegyes jóváhagyásának hozzájárulásával, egy számos tagból álló bizottság kiküldését határozták el, mely albizottságokra oszolva, az említett munkálatokat bírálja meg, a föntebb idézett 1790/1:LXVII. törvénycikk elvei szerint vegye tárgyalás alá s véleményét úgy maguk a bizottsági munkálatokra, valamint a tervezett törvénycikkekre vonatkozólag is, indító okokkal támogatva, a következő országgyűlésre nyujtsa be.” (1827. évi VIII. tc.)

reformkor szellemisége azonban ezt a szintet ekkorra már túlhaladta, így nem csoda, hogy az 1830-as elaborátum nem válhatott törvénné.

A szabályozás igénye azonban ekkor (ellentétben például az 1790-es évekkel) már megvolt a nemességben, amit az udvar belpolitikai szerepvállalásának fokozódása tesz érthetővé. A kancellária ugyanis a felvilágosult gondolatok terjedését és az uralkodóval való szembenállást igyekezett részben adminisztratív, részben büntetőjogi eszközökkel megakadályozni, és az ilyen cselekmények letörése érdekében (különböző állam elleni, politikai vagy sajtóvétségek elkövetése címén) többeket büntetőeljárás alá vont vagy akár be is börtönöztetett. Így járt például br. Wesselényi Miklós, Kossuth Lajos és az ún. „országgyűlési ifjak” több tagja is. Ilyen körülmények között érthetővé válik, hogy a magyar nemesség miért változtatta meg nagyjából egy rövidke évtized alatt addigi álláspontját, és miért kezdett el egyre jobban ragaszkodni egy új, a jogbiztonságot (és persze ezáltal a nemesi érdekek érvényesülését) garantáló, egységes büntető kódex létrehozásához. Erre az első alkalom az 1839-40. évi diétán adódott, amikor is az országgyűlés az 1840. évi V. törvénycikkkel országos választmányt küldött ki, melynek elsődleges feladatául a börtönrendszer megreformálását (pontosabban a tömlöcök helyetti börtönrendszer kialakítását), másodsorban azonban az 1830-as büntető anyagi és eljárásjogi javaslat „tökéletesítését” jelölte meg. Az országos választmány 1841. december 2-án úgy határozott, hogy a munkát három alválasztmányban fogja elvégezni, melyeket az anyagi, az eljárási és a végrehajtási jog korszerű, a humanizmus elveinek megfelelő szabályainak megalkotására hoznak létre. Ugyanekkor e három bizottság munkájának összehangolására és a követendő alapelvek meghatározására egy küldöttséget állítottak össze,⁵⁰ mely december 10-én az anyagi jogi alválasztmány számára egyebek mellett lefektette azt az elvi álláspontot, hogy a halálbüntetést a köztörvényes bűncselekmények szankciói köréből ki kell iktatni.⁵¹ Bár az anyagi jogi bizottság elnöke gr. Tihanyi Ferenc lett, a tervezet Deák Ferenc keze nyomát viselte magán, mivel ő hangolta össze az anyagi jogi alválasztmány munkáját, és a végső szöveget ő diktálta le a bizottság titkárának, Pulszky Ferencnek.⁵²

⁵⁰ A küldöttség elnöke gr. Teleki József, tagjai pedig Deák Ferenc, gr. Dessewffy Aurél, br. Eötvös József, Klauzál Gábor, Pulszky Ferenc és Zarka János voltak.

⁵¹ Az alválasztmányok számára további elvi követelményként állították fel a törvény előtti egyenlőséget (konkrétan azt, hogy nemes és nem-nemes, illetve hogy világi és egyházi személyek között semmi különbség ne tévessék); a büntető eljárás szóbeliségét és nyilvánosságát; a felelősségre vonásnak és a büntetés végrehajthatóságának az elévülését; a testi büntetések eltörlését; hogy a büntetőper az akkuzatórius formán alapuljon; valamint hogy ugyanaz a grémium ítélje meg a tény- és a jogkérdéseket is.

⁵² A tervezetet sokan Szalay László nevéhez kötik, ő azonban – bár időnként kétségtelenül segített a munkában – nem volt tagja az anyagi jogi bizottságnak; ő az eljárási alválasztmány titkári teendőit látta el. A félreértés oka az, hogy a tervezetet egy röpiratban Szalay ismertette meg a nagyközönséggel, így a köztudatban e javaslat az

A javaslat legfontosabb vonása természetesen az volt, hogy a halálbüntetést nem vette fel a szankciók sorába,⁵³ de a büntetések nemeiről rendelkező 8. § nemcsak ezt a jogkövetkezményt „törölte el”, hanem a testi és a megszégyenítő büntetéseket is.⁵⁴ A legsúlyosabb szankció az „életfogytáig tartó rabság” lett (volna),⁵⁵ és még az olyan bűncselekmények esetében is maximum ezt lehetett (volna) alkalmazni, mint a gyilkosság,⁵⁶ a felségsértés⁵⁷ vagy a hűtlenség.⁵⁸ Bár a tervezetet az alsóház előbb az 1843 augusztusában megtartott kerületi ülésen 30 megye igenlő szavazatával, 12 megye nemleges szavazata ellenében,⁵⁹ később pedig a szeptemberi országos ülésen⁶⁰ 27:16 arányban elfogadta, a főrendiház ellenállásán a javaslat végül megbukott.⁶¹ 1848-ban a forradalom győzelmével és Deák igazságügy-miniszterré válásával ismét felmerült az elvi lehetősége annak, hogy ezekből a humanisztikus elképzelésekből jogszabály legyen, ám az 1847-48-as országgyűlés, az utolsó rendi diéta az áprilisi törvények megalkotása kapcsán az alapvető államszervezeti és alkotmányjogi (a feudalizmusból a polgári korszakba való átmenetet biztosító intézkedésekkel kapcsolatos) kérdésekkel volt elfoglalva, a későbbi választott törvényhozás pedig a forradalom vívmányait próbálta megvédeni, illetve a belső szervezkedéseket elfojtani. Ilyen körülmények között a büntetőjog reformjának gondolata nem válhatott központi kérdéssé, sőt a humanizálódás helyett nagyfokú szigorodás figyelhető meg.

ő nevével forrott össze, noha annak megszerkesztése és megszövegezése Deák és (kisebb részben) Pulszky érdeme.

⁵³ Ezenkívül fontos jellegzetessége volt még, hogy a büntetési minimumot nem ismerte, így korlátlan enyhítési lehetőséget biztosított (volna) a bíró számára

⁵⁴ Ezt csak megerősítette a 17. § rendelkezése, amely kimondta, hogy „a büntetéseknek olyan nemei, melyek a fentebbi 8. paragrafusban megemlítve nincsenek, ezentúl semmi büntető közkereseti esetben alkalmazhatók nem lesznek”.

⁵⁵ Emellett a tervezet a határozott ideig tartó rabságot, a fogságot (áristomot), a közhivatal elvesztését, a pénz (vagyon-) büntetést, valamint a bírói megdorgálást ismerte.

⁵⁶ „Holtig tartó rabság leend a gyilkos büntetésének legnagyobb mértéke...” (110. §)

⁵⁷ „A felségsértésnek legnagyobb büntetése holtig tartó rabság leend.” (421. §)

⁵⁸ „A hűtlenségnek legnagyobb büntetése holtig tartó rabságig terjedhet.” (430. §)

⁵⁹ Hét megye nem szavazott, egynek a képviselői pedig nem voltak jelen.

⁶⁰ A Rendi Tábla (az alsóház) a törvényeket két szakaszban fogadta el. Előbb a kerületi ülésre került sor, amelyben a követek a végső szavazásra bocsátandó törvényjavaslat szövegének kialakítását végezték el, olyan szöveget próbálva meg megfogalmazni, amely várhatóan az országos ülésen többséget tud szerezni. Az itt lefolytatott vitáról nem készült jegyzőkönyv, a kerületi ülésen történekről tehát hivatalos dokumentumok nem maradtak fenn, kivéve ez alól természetesen a kompromisszum eredményeként megalkotott törvényszöveg feletti szavazás eredményét. A „hivatalos” (dokumentált) vita ennek következtében az ún. „országos ülésre” maradt, ahol azonban a szöveg változtatására már nem volt mód; itt pusztán a törvényjavaslat végső változatának elfogadása vagy el nem fogadása volt a tét. Természetesen mivel a kerületi ülésen a javaslat már többséget tudott szerezni, ezért csak ritkán fordult elő, hogy az alsóház végül mégsem fogadta el a tervezetet, ez azonban a vita heveségén nem változtatott, már csak azért sem, mert a kisebbségi véleményt képviselő követek a vita jegyzőkönyvével tudták igazolni, hogy vármegyéjük követutasításának eleget tettek.

⁶¹ Az eljárásjogi tervezet (főképp az esküdszéki rendszer bevezetésének terve miatt) ugyanígy járt, és csak a börtönügyi javaslatot fogadta el az országgyűlés mindkét háza, azt viszont tanácsadói javaslatára az uralkodó nem szentesítette, mondván, hogy a másik két kódex nélkül önmagában a végrehajtás törvényi szabályozása értelmetlen volna, a szükséges változtatások pedig adminisztratív úton is megoldhatók, így a börtönállapotok javítása érdekében törvényi szintű rendezésre nincs szükség.

Ennek oka az említett belső szervezkedés, a kisebbségek ellenállási mozgalmainak aktivizálódása, különösen pedig a szerb felkelők által kirobbantott délvidéki lázadás volt. E lázadás letörése érdekében július 19-én Szemere Bertalan, a Batthyány-kormány belügyminisztere a felkeléssel érintett déli megyékben kinyilvánította az ostromállapotot, mely az állam elleni cselekmények vonatkozásban a statárium⁶² bevezetésével járt, Deák pedig július 22-ére az alsóház indítványára kidolgozott egy javaslatot, mely rendkívüli büntető bíróságok (ún. „vésztörvényszékek”) felállítását rendelte el; továbbá meghatározta azokat az állam elleni, illetve katonai büntetteket, amelyek esetében e vésztörvényszékek rögtönítélő eljárás keretében halálbüntetést szabhatnak ki, valamint azokat az eljárási szabályokat, amelyek ezen processzusra vonatkoznak. E tervzetből azonban csak hosszú hónapok múlva, 1849. február 13-án lett ténylegesen törvény, amikor azt a debreceni országgyűlés a katonai helyzet kiéleződése miatt végül is elfogadta.⁶³

⁶² A statáriális (rögtönítélő) eljárás vagy „talponálló” per (*processus iudicii statarii, processus summarissimus*) Magyarországon nem volt előzmények nélküli. Már a XVII. században létezett a „cirkálás” intézménye, amikor is a közrend és közbiztonság megrendülése idején (például rablóbandák fosztogatása esetén vagy háborús években) a vármegyei közgyűlés eseti felhatalmazása alapján az alispán néhány szolgabíróval és esküdtel (néha pedig egymaga, a helyi nemesek közül bírótársakat választva) mint rendkívüli bíróság járta azokat a vidékeket, ahol a bűnözés gyors és hatékony felszámolására égető szükség volt, és faluról falura menve ítélkezett az elfogott gonosztevők felett. A cirkáló bíróság által kiszabott büntetés ilyenkor rendszerint azonnali akasztásra szólt, mégpedig mindazokban az ügyekben, amelyekben való eljárásra a *congregatio parochialis* azt feljogosította. Ezek sokszor nagyon csekély súlyú bűncselekmények voltak, például Nyitra vármegye 1656-ban minden lopást halállal rendelt büntetni egészen addig, amíg a közrend végleg helyre nem áll; de azonnal végrehajtandó halálbüntetés járt annak a falusi bírónak is, aki a bűnözők üldözését vétkesen elmulasztotta. Ebből a cirkálásból alakult ki a XVIII. század második felében a statáriális eljárás, amely „virágkorát” Magyarországon (legalábbis ami a feudalizmus korszakát illeti) a XIX. században élte. A statáriális eljárást helytartótanácsi rendeletek szabályozták; ezek kimondták, hogy bármely vármegye akkor rendelhet el statáriumot, ha erre a nádortól vagy (tipikusan) a királyi helytartótanács elnökétől engedélyt kap, és ha azt az engedély megérkezése után 14 napon belül közhírré teszi (kihirdeti). A bűnözés helyzetéről a vármegye háromhavonként be kellett, hogy számoljon a helytartótanácsnak, amely ez alapján felülvizsgálta az engedély szükségességét, és adott esetben (ha a közbiztonság ezen idő alatt helyreállt) visszavonhatta azt; de egyébként is egy év után a rendkívüli állapot megszűnt, hacsak a vármegye kifejezetten új engedélyt nem kért (vagyis meg nem hosszabbította azt). A rendkívüli állapot kihirdetését csak meghatározott bűncselekmények üldözésére lehetett kérni, így rablásra (*praedocinium*), rablógyilkosságra (*latrocinium*), útonállással elkövetett fosztogatásra (*obsessio viarum cum spoliatione juncta*) és szándékos gyújtogatásra (*incendium malitosum*). Rögtönítélő eljárásnak a helytartótanácsi rendelkezések értelmében ezen büntettek elkövetői közül is csak azokkal szemben lehetett helye, akiket tetten értek, illetve akik elfogatásuk során a letartóztatással szemben fegyveresen ellenálltak, néhány szigorúan meghatározott kivételtől eltekintve (így például nem lehetett „talponálló” per útján felelősségre vonni azt, aki még nem múlt el húszéves és korábban büntetve nem volt, de azt sem, akivel szemben a bizonyítékok hiányosak voltak és azok beszerzése hosszabb időt vett volna igénybe). Az eljárás maga a letartóztatástól számított legfeljebb három nap alatt be kellett, hogy fejeződjön, ellenkező esetben az ügyet át kellett tenni a rendes bírósághoz. A statáriális bíróság öt tagból állt, akik csak kétfajta ítéletet hozhattak: vagy halálra ítélték a vádlottat (ehhez egyhangú döntés szükségeltetett), vagy felmentették őt. Ha nem volt egyhangú a határozat, akkor megint csak a rendes bíróság vette át az ügyet. A halálos ítélet meghozatalát követően legfeljebb három órán belül a kivégzést végre kellett hajtani, a holttestet pedig elvileg a statárium teljes ideje alatt, a gyakorlatban három napig az akasztófán kellett hagyni „elrettető példaadás” végett, ezt követően pedig az akasztófa mellé kellett elföldelni.

⁶³ A végleges szövegváltozat ugyan valamelyest eltért a Deák-féle eredeti verziótól, de lényeges változtatásokat nem hajtottak végre rajta, így a törvény gyakorlatilag Deák elképzeléseire alapult.

Az 1849. évi I. törvénycikk (az ún. „vésztörvény”)⁶⁴ a hazaárulás, az ellenség segítése, az ellenséggel szövetkezés, a magyar honvédelem gyengítése stb. fogalomkörébe vonható elkövetési magatartásokat rendelte statáriális eljárás keretében halállal büntetni, kivéve ha azokat 18 éven aluli személyek, örültek vagy terhes nők valósították meg.⁶⁵ Azokat a területeket, ahol e törvény rendelkezéseinek alkalmazása szükségesnek mutatkozott, a Honvédelmi Bizottmány határozta meg, és ugyancsak a Honvédelmi Bizottmány nevezte ki a vésztörvényszékek tagjait.⁶⁶ Tettezés esetén e bűncselekmények elkövetőit bárki elfoghatta, ezt követően pedig a terheltet 24 órán belül bíróság elé kellett állítani, amely legfeljebb háromszor 24 óra alatt ítéletet kellett, hogy hozzon. A rögtönítélő eljárás teljes mértékben szóbeli⁶⁷ és főszabály szerint nyilvános volt, de a nyilvánosságot „az álladalom érdekében felmerülő fontos okok” miatt ki lehetett zárni. Ha a vád alá vont személyt a vésztörvényszék egyhangúlag bűnösnek találta, akkor kizárólag halálra ítéltette,⁶⁸ amely ítéletet „mindenkor puskapor és golyó által”, az ítélet meghozatalától és az azt követő azonnali kihirdetéstől számított három órán belül kellett végrehajtani, és amely ítélettel szemben semmiféle jogorvoslatot igénybe venni vagy kegyelmi kérvényt előterjeszteni nem lehetett. A Honvédelmi Bizottmány 1849 márciusa és júniusa között 18 ilyen rendkívüli bíróságot állított fel, ezeket azonban júniusban megszüntették, és helyettük egy országos központi vésztörvényszéket hoztak létre; ám ez utóbbi mindössze két ügyben járt el, ítéletet ezekben

⁶⁴ A törvény teljes és pontos címe a következő volt: „1849. évi I. törvénycikk a rögtönítélő hadi s polgári vegyes bíróságok felállítása, szerkezete, eljárása, s ítéletek alá tartozó esetek meghatározása tárgyában”.

⁶⁵ A törvény 5. §-a a következőképpen rendelkezett: „A 18 éven alóliak, örültek és terhes asszonyok kivételével ezen rögtönítélő bíróság ítélete alá tartozik sors és nem különbség nélkül, a magyar haza polgárai és lakosai közül, legyen az polgári, egyházi vagy katonai egyén: a) Ki a magyar haza, annak polgári alkotmánya, független önállása, s területi épsége ellen valósággal fegyvert fog - vagy másokat illy cselekvésre izgat. b) Ki az ellenséggel czimborál - annak szabad akaratból - tetteles kényszerítés nélkül, bármi szolgálatot tesz - kémül szolgál, eleséget, fegyvert, pénzt visz - zsoldosokat szerez, utat és ösvényt mutat - írott vagy szóbeli utasítással segedelmére van. c) Ki az ellenség rendeleteit, intézkedéseit, s csábító felhívásait ellenállhatlan kényszerítés közbejötté nélkül - fogatba veszi s terjesztgeti. d) Ki Magyarország katonáját s bármely más polgárát, - ugyszintén bármínemű fegyvert, löport s egyéb hadi szereket az ellenség kezébe szolgáltat. e) Ki ellenállhatlan kényszerítés közbejötté nélkül az ellenségtől hivatalt vagy bármínemű megbízatást elfogad - s annak érdekében működik. f) Ki az ország hadseregét, vagy annak osztályát - vagy szolgálatban eljáró bármely hivatalnokát, biztosát, futárát szándékosan tévutra vezeti, ezek működéseit tetteles gátolja, vagy személyeiket utazásaik közben letartóztatja. g) Ki az ország seregének, élelemmel, zsolddal, szállásali ellátását, vagy továbbszállítását tettelesen, és szándékosan akadályozza. h) Ki az országgyűlés, annak határozatait, s rendeleteit s intézkedéseinek tettelesen ellenszegül, vagy tetteles ellenszegülésre határozottan izgat. i) Ki magánál, tudva, ellenséges katonát vagy kémet rejteget.”

⁶⁶ A vésztörvényszék öt tagból állt, melyek közül kettő katonai, másik kettő polgári egyén volt, elnöke pedig katona és civil is lehetett.

⁶⁷ Mindamellett a szóban elhangzottak jegyzőkönyvezésére szigorú szabályok vonatkoztak, a vádlott és a tanúk által elmondottakat például szó szerint le kellett írni, a leírtakat az illető kihallgatása után nyomban fel kellett olvasni, és azt a bíróság minden tagjának alá kellett írnia.

⁶⁸ Ha a rendkívüli bíróság a terheltet egyhangúlag ártatlannak találta, akkor természetesen fel kellett őt menteni, ha pedig a szavazatok megoszlottak, akkor (a többségi véleménytől függetlenül) a rendes bíróságnak kellett őt átadni.

sem hozott, július 20-a körül pedig Görgey kezdeményezésére tevékenységét formálisan is beszüntette.

A szabadságharc leverése után a megtorlás időszaka következett, amely a kiszabott és végrehajtott halálbüntetések számának drasztikus megnövekedésével járt. A halálos ítéletek pontos száma nem ismert, azt a források (beleértve mind a katonai törvényszékek, mind a statáriális bíróságok ítéleteit) félezer körülire teszik, amelyekből mintegy 120-150 lett ténylegesen végrehajtván.^{69 70} A császár parancsa (illetve annak felhatalmazása révén Haynau 1849. július 1-jei győri proklamációja) alapján nem sokkal a világosi fegyverletétel után, 1849. augusztusában és szeptemberében felállították a haditörvényszékeket (*Kriegsgerichten*), amelyek feladatává a forradalomban és szabadságharcban részt vett személyek felelősségre vonását tették.⁷¹ E bíróságok a katonai büntetőjog alkalmazásával döntően állam elleni bűncselekmények (hazaárulás, hűtlenség, lázadás stb.) miatt ítélték halálra és végeztették ki az 1848/49-es események legfőbb irányítóit, ám tevékenységük kiterjedt azon államellenes magatartások megtorlására is, amelyeket a felségárulók a szabadságharc leverése után követtek el.⁷² Emellett a szabadságharc alatt a magyar honvédségben szolgált, majd a

⁶⁹ Kecskeméti Károly levéltári kutatásaira alapozva körülbelül százötven kivégzett politikai és katonai vezetőről beszél, míg Mezey Barna nem egészen 120 kivégzésről ír; azt azonban mindketten elismerik, hogy ennek a többszörösére tehető azoknak a száma, akiknek az életét a császári katonák a letartóztatásukkal szembeni ellenállás során vagy szökésük megakadályozása végett oltották ki. (Vö.: Kecskeméti Károly: A halálbüntetés eltörlésének ügye az országgyűlésen. Szemere Bertalan 1843. augusztus 19-i beszéde. In: Kerezi Klára /szerk./: Kriminológiai Közlemények 53., Magyar Kriminológiai Társaság, Budapest, 1996, 84-104. o.; valamint Mezey Barna: Az 1849. évi megtorlások történetéhez. In: Jogtudományi Közöny, 1999/11. szám, 457-466. o.)

⁷⁰ A császári represszió történetéhez tartozik még, hogy nagyjából 1700 személyt ítélték szabadságvesztésre („egyszerű” várfogságra vagy sáncmunkával egybekötött fogságra), mintegy 40-50 ezer volt honvéddal szemben rendelték el az osztrák haderőbe való kényszerosorozást (igaz, nagy részüket hamarosan elbocsátották, mivel a helyőrségek nem voltak felkészülve ennyi újonc fogadására), több ezren pedig a megtorlástól való félelmükben vagy itthon voltak kénytelenek bujkálni, vagy pedig (többségükben) emigrációra kényszerültek.

⁷¹ E haditörvényszékek közül a legtöbb halálos ítéletet az aradi és a pesti hozta. Az egyedül közel háromezrész halálos ítéletet kimondó aradi, ún. „megerősített haditörvényszék” felállítását Haynau augusztus 25-én külön parancsban rendelte el, majd augusztus 31-én egy újabb parancsban kiterjesztette a felelősségre vonandók körét a szabadságharc irányítóin túl gyakorlatilag mindenkire, akinek a tevékenysége bármilyen módon elősegítette az 1849. április 14-i függetlenségi nyilatkozat előtti *status quo* megváltoztatását vagy az új, a császár által soha el nem ismert magyarországi állami rend védelmét.

⁷² A leghíresebb kivégzettek közé „az aradi tizenhármak” és gróf Batthyány Lajos tartoztak, de többeket (köztük például magát Kossuth Lajost is) távollétükben ítélték halálra (és távollétükben szimbolikusan „ki is végezték” őket, pontosan követve az igazi akasztásnál alkalmazandó eljárás szabályait). Nem közismert, de az aradi vértanúk ellen nem egy, hanem három különböző büntető eljárás folyt le: Kiss Ernővel szemben augusztus 25-én, Vécsey Károllyal szemben pedig szeptember 3-án indítottak önálló büntetőperet, míg Aulich Lajost, Damjanics Jánost, Dessewffy Arisztidet, Gáspár Andrást, Knezich Károlyt, Láhner Györgyöt, Lázár Vilmost, Lenkey Jánost, Leiningen-Westerburg Károlyt, Nagysándor Józsefet, Pöltenberg Ernőt, Schweidel Józsefet és Török Ignácot augusztus 25-én együttesen vádolták meg felségsértéssel és más rokon bűncselekményekkel. Ez utóbbi eljárásban szeptember 28-án, Kiss és Vécsey ügyében pedig szeptember 21-én született ítélet, melyek mindegyike – két kivétellel – kötélt általi halálra szült. (Gáspár András tízévi várfogságot kapott, Lenkey János esetében pedig mellőzték a büntetés kiszabását, mivel ő a börtönben megtébolyodott, és néhány hónappal később meg is halt.) Haynau szeptember 30-án aláírta a halálos ítéleteket, Lázár Vilmos, Dessewffy Arisztid, Kiss Ernő és Schweidel József büntetését azonban kegyelemből

fegyverletétel után az osztrák hadseregbe besorozott és onnan megszökött személyekkel, illetve azok segítőivel és felbujtóival szemben Haynau elrendelte a rögtönbíráskodást, amely eljárások lefolytatását ugyancsak a haditörvényszékek hatáskörébe utalta. Szintén 1849-ben a köztörvényes bűntettek vonatkozásában Magyarországon is életbe léptették az 1803-as osztrák büntető törvénykönyvet (*Strafgesetz*), mely retrográd szabályaival (egyebek mellett a halálbüntetés széleskörű alkalmazásának előírásával) visszavetette a magyar büntetőjog fejlődését. Ezen a helyzeten az sem változtatott, hogy 1852. május 17-én új büntető törvénykönyvet (*Strafgesetzbuch*) fogadtak el az örökös tartományok számára, amelyet május 27-én I. Ferenc József (1848–1916) császári nyílt parancsával Magyarországon is hatályba léptettek.⁷³ Ez a Btk. a halálbüntetést (1803-as elődjéhez hasonlóan) továbbra is *poena*

a katonák esetében rendkívül megszegényítőnek számító kötél általi halálról „lőpor és golyó általi” halálra változtatta. A végleges ítéleteket az ekkor szokásos módon, egy nappal a kivégzés előtt, azaz október 5-én közölték az elítéltekkel, majd másnap, október 6-án hajnalban végre is hajtották azokat. A dátum szimbolikus volt; nem véletlenül esett a megtorlás napja éppen október 6-ára, hiszen az osztrákok ezzel akartak válaszolni az 1848. október 6-án a magyar események hatására kirobbant bécsi felkelésre és Latour hadügyminiszter meggyilkolására. A kivégzés menete egyébként az volt, hogy előbb Lázaron, Dessewffyn, Kissen és Schweidelen a sortűzet hajtották végre, majd sorban egymás után felakasztották Pöltenberget, Törököt, Lähnert, Knezichet, Nagysándort, Leiningen-Westerburgot, Aulichot, Damjanichot és Vécseyt. (A legenda szerint Damjanich kivégzése történt meg utoljára, ez azonban nem igaz; bár a „protokoll” alapján mint a legfőbb „bűnöst” az aradi tizenhármak közül valóban őt kellett volna utolsóként kivégezni, Haynau Vécsey iránti személyes ellenszenv miatt azonban Vécsey Károly volt az, aki saját felakasztása előtt kénytelen volt végignézni összes bajtársa halálát.) Gróf Batthyány Lajos kivégzésének az időpontját ugyancsak az egy évvel azelőtti bécsi forradalomra adott válaszként tették október 6-ára, bár a vele szemben lefolytatott eljárás maga minden tekintetben független volt az aradi *Kriegsgericht* előtti perekétől. Batthyány letartóztatására már 1849. január 8-án sor került, majd Világos után az olmtúzi haditörvényszék előtt indult meg felségsértési pere. A halálos ítéletet a Ludwig Leuzendorf százados mint hadbíró vezette tanács augusztus 30-án hozta meg, Leuzendorf azonban valószínűleg nem akarta a volt miniszterelnök halálát, ezért kegyelmi javaslatot terjesztett be (az udvar és a kormány, élén Schwarzenberg miniszterelnökkel valószínűleg el is hitette vele, hogy csak a példastatuálás kedvéért kell őt bűnösnek nyilvánítani, de azután majd meg fognak neki kegyelmezni). Erre azonban a nemzetközi tiltakozás dacára nem került sor, így rá is kötél általi halál várt, melyből csak annak köszönhetően lett sortűz általi kivégzés (mely – mint említettük – kevésbé volt megalázó, mint az akasztás), hogy felesége október 5-ére kieszközölte azt a lehetőséget, hogy utoljára még találkozhasson egyszer a férjével, és ezen alkalommal sikerült becsempésznie számára egy levélbontó kést, mellyel Batthyány öngyilkosságot kísérelt meg. És bár a kés életlensége miatt sem szíven nem tudta szúrni magát az örök által végig felügyelt szobában, sem csuklóján az ereit nem tudta felválni, ám nyakát képes volt éppen annyira megsebezni, hogy másnap az akasztást ne lehessen rajta végrehajtani, és még mielőtt a vérvesztésbe belehalt volna, a kivégzést felügyelő Kempen altábornagy Lichtenstein herceg engedélyével saját hatáskörben úgy döntött, hogy sortűz révén kell őt kivégezni. Végül meg kell említeni Kossuthnak és 35 társának a távollétükben „végrehajtott” jelképes „kivégzését”, amelyre már a fő megtorlási hullámot, Haynau 1850. júliusi visszahívását követően, 1850. szeptember 22-én került sor, épp olyan módon (igazi hóhér közreműködésével és igazi akasztófák felállításával), mintha a halálra ítélték ténylegesen jelen lettek volna. Az egyébként, hogy a megtorlás áldozatai nem voltak 120-150-nél többen, részben – meglepő módon – épp magának Haynau-nak volt köszönhető, aki miután megtudta, hogy le akarják őt teljhatalmú parancsnoki és kormányzói pozíciójából váltani, 1850. március 5-én több mint négyszáz elítéltnak adott kegyelmet. (A kivégzések történetéhez lásd: Kecskeméti: i. m. 86. o.; Mezey: i. m. 458-465. o.; Hermann Róbert: Haynau tábornagy. Múlt és Jövő, 1999/2. szám /Internet: http://www.multesjovo.hu/hu/content_one.asp?ContentID=294&PrintedID=18/, a http://www.emlekevek.hu/emlekevek/batthyany_lajos_emlekevek/hirek_sajtoszemle/news/D888_news_201258.html internetes oldalt, valamint Hegedűs Péter és Szabó Zoltán interjút Katona Tamással /IPM 2007/6. szám, 48-51. o./)

⁷³ A hatályba lépés időpontja 1852. szeptember 1-je volt.

ordinariaként szabályozta, melyet (a polgári büntetőbíráskodás körében) kötéssel rendelt végrehajtani. Szigorú anyagi jogi rendelkezései ellenére e törvény két vonatkozásban mégis előrelépést jelentett: egyrészt a minősített és súlyosított kivégzések ettől kezdve örökre megtiltottak, másrészt húszévesnél fiatalabb elkövetőkkel szemben halálbüntetés alkalmazására többé nem kerülhetett sor.⁷⁴

1861-ben újra lehetőség nyílt a magyar jog alkalmazásához való visszatérésre. Az Országbírói Értekezlet elfogadta az Ideiglenes Törvénykezési Szabályokat (ITSZ), mely a büntető anyagi és eljárási jog vonatkozásában az 1848 előtti állapotok visszaállítását⁷⁵ határozta el,⁷⁶ azzal a két különbséggel, hogy egyrészt a rendi különbségek megszűnnek (mégpedig úgy, hogy a nemesek régi jogai ezentúl mindenkit megilletnek),⁷⁷ másrészt a testi büntetések a büntettek vonatkozásában eltöröltetnek.⁷⁸ Ez az elhatározás azonban újra azon kaotikus szabályhalmazt hívta életre, mely a forradalom előtt oly nagy jogbizonytalanságot szült. Ismét életbe léptek a feudális törvények,⁷⁹ valamint a partikuláris szokásjogi és a területiális szabályok, és újra követhetlenné vált, hogy az egyes bíróságok milyen normák megszegéséért és milyen jogi rendelkezések által szabályozott szankciókkal büntet(het)nek.⁸⁰ Megint felmerült tehát az igény, mégpedig minden korábbinál erőteljesebben, arra, hogy

⁷⁴ Ehelyett tíztől húsz évig terjedő „súlyos börtönre” kellett őket ítélni.

⁷⁵ „A magyar büntető törvények és törvényes gyakorlat, a változott viszonyokhoz idomítva ... visszaállítatnak.” (ITSZ II. preambulumban) Továbbá: „A magyar büntető törvények és törvényes gyakorlat, az osztrák büntető törvényénél szelidebbek lévén, azok szerint lesznek a magyar törvények visszaillesztése előtt elkövetett büntettek és kihágások is elítélendők.” (ITSZ II. 9. §)

⁷⁶ Bár komolyan felmerült a Deák-féle javaslat egy átdolgozott változatának hatályba léptetése is, de mivel Deák ragaszkodott a miniszterek büntetőjogi felelősségéhez, ezért arra végül is nem került sor.

⁷⁷ „A nemesek és nem-nemesek által elkövetett büntettek büntetési módjának, nemének és mértékének meghatározása tekintetében, a nemes és nem-nemes között többé különbség nem lehet...” (ITSZ II. 2. §) „A nemesek vagy nem-nemesek által elkövetett büntettek iránti eljárás tekintetében, a régi magyar törvények szerint fennállott különbség jövőre hasonlóul megszüntetetik, még pedig nem a nemes joga csonkításával, de a nem-nemesnek a nemeshez emelésével.” (ITSZ II. 3. §)

⁷⁸ Ez azonban csak a büntetésekre vonatkozott, mert az ITSZ szerint „a testi büntetés óvatos használata a kihágásoknál fennhagyatik” (ITSZ II. 5. §). A testi büntetések rendőrségi kihágások esetében való alkalmazását csak a büntető törvényekre és gyakorlatra vonatkozó némely intézkedésről szóló 1871. évi LII. törvény cikk szüntette meg, kimondva, hogy „a testi fenyíték, mint fő-, mellék- vagy súlyosító büntetés, továbbá mint fegyelmi büntetés, úgy bűnvádi, mint rendőri esetekben többé nem alkalmazható”. Ám még ezzel sem ért véget hazánkban a testi büntetések korszaka, a Horthy-rendszerben ugyanis azt egyes bűncselekményekre visszaállították (például az árdrágító visszaélésekről szóló 1920. évi XV. tc. 1. § (2) bekezdése, illetve a 3. § (1) bekezdése /más büntetések mellett/ felnőttekkel szemben 10-25 botütés, fiatalokéval szemben pedig 5-25 vesszőütés kiszabását is lehetővé tette).

⁷⁹ Mindazonáltal ezt követően a rendes bíráskodásban semmilyen más bűncselekményért nem szabtak ki jogerősen halálbüntetést, mint gyilkosságért. 1873-ig erre is mindössze 28 esetben került sor, ezek közül a halálos ítéletek közül pedig egyetlenegy sem lett végrehajtva, mert az uralkodó mindegyiket kegyelemből fegyházbüntetésre változtatta át.

⁸⁰ Ezt a jogbizonytalanságot redukálta némileg Pauler Tivadar 1864/65-ben megjelent Büntetőjogtan című kétkötetes tankönyve, mely főként a régi magyar jog, az osztrák Btk., valamint az észjogi iskola megállapításai kontrasztolásával egy olyan rendszert dolgozott ki, amely a jog gyakorlati alkalmazásának segítésére alkalmasnak mutatkozott, és amelyet ezért a gyakorló bírák, ügyészek és ügyvédek szokásjogi alapon felhasználtak és álláspontjuk alátámasztására ténylegesen meghivatkoztak.

szülessen egy új, a büntetteket és az ezeket elkövetőkkel szemben alkalmazható büntetéseket átfogó és kimerítő jelleggel szabályozó kódex, amely egyszer s mindenkorra véget vet a jogbizonytalanságnak, és végre Magyarországot is a fejlett (büntető)jogi kultúrával rendelkező európai államok körébe emeli. Erre végül 1878-ban került sor, amikor is a magyar országgyűlés hosszas előkészítés és többszöri sikertelen próbálkozás után⁸¹ elfogadta a Csemegi Károly által kidolgozott büntetőtörvény-tervezetet, és „1878. évi V. tc.” szám alatt életbe léptette az első magyar büntető törvénykönyvet.

A Csemegi-kódex (az 1843-as tervezettel ellentétben) ismerte és szabályozta a halálbüntetést,⁸² bár azt csak a valóban legsúlyosabb bűncselekmények esetében engedte meg. E követelmény érvényesülését a törvénykönyv három módon is biztosította. Először is a különös rész⁸³ minden deliktum esetében kifejezetten megnevezte azon szankciónemeket, amelyeket az adott tényállás megvalósítójával szemben alkalmazni lehetett, a halálbüntetést mint jogkövetkezményt pedig mindössze két esetben írta elő: a felségsértés legsúlyosabb formái, nevezetesen a király meggyilkolása, szándékos megölése vagy ezek kísérlete⁸⁴ (126. § 1. pont),⁸⁵ valamint gyilkosság (278. §)⁸⁶ esetén.⁸⁷ Másodszor a törvény 91. és 92. §-a előírta,

⁸¹ Már a Kiegyezés után rögtön nekiláttak az új magyar Btk. előkészítésének, és evégből Horváth Boldizsár akkori igazságügyi miniszter egy bizottságot állított fel, amely azt javasolta, hogy a Deák-féle tervezetet vegyék alapul ehhez, és azt igazítsák hozzá az időközben megváltozott körülményekhez. E feladat elvégzésére Csatskó Imre kapott megbízást, ám az általa 1869-re elkészített javaslat megtárgyalására soha nem került sor. Kiderült, hogy az idő végképp túlhaladt a maga korában kitűnő 1843-as javaslaton, így 1871-ben Csemegi Károlyt már egy vadonatúj, korszerű büntető javaslat megalkotásával bízták meg. E tervezet első változatát Csemegi 1873-ra készítette el, ám mivel ekkor még az országgyűlés azt nem vette tárgysorozatba, tovább dolgozott rajta. E finomítások eredményeként 1875-re megalkotta a végleges tervezetet, melynek létrehozatala során figyelembe vette a modern európai fejleményeket és tendenciákat, különösen ami az osztrák, német, belga és olasz helyzetet illeti. Az 1875-ben benyújtott javaslatot előbb az országgyűlés igazságügyi bizottsága tárgyalta meg, majd hosszas vita után, 1877-ben végül elfogadásra alkalmasnak találta, és javasolta a plénum számára annak törvénybe iktatását; erre 1878-ban került sor, hatályba azonban (az 1879. évi XL. törvénycikkkel, vagyis a kihágási büntető törvénykönyvvel együtt) csak 1880. szeptember 1-jén lépett. (A hatályba lépés napjáról, valamint a hatályukat veszítő törvényekről és a hatályban maradó rendelkezésekről az 1880. évi XXXVII. törvénycikk intézkedett.)

⁸² A 20. § szerint „a büntetések nevei a következők: halálbüntetés; fegyház, államfogház; börtön; fogház; pénzbüntetés”.

⁸³ A kódex Második Részének a hivatalos címe még nem ez volt, hanem a következő: „A büntettek és vétségek neveiről, és azok büntetéseiről”.

⁸⁴ Ebben az esetben – lévén hogy itt a kísérlet maga a bűncselekmény – a 66. § azon szabályát, miszerint a kísérlet enyhébben (egyébként halállal szankcionálandó büntettek esetén minimum öt évig tartó fegyházzal) büntetendő, természetesen nem lehetett alkalmazni.

⁸⁵ „A felségsértés büntettét követi el: a ki a királyt meggyilkolja vagy szándékosan megöli, vagy ezen cselekmények valamelyikének véghezvitelét megkísérli...” (126. § 1. pont) „A felségsértés a 126. § 1. pontja esetében halállal ... büntetendő.” (128. §)

⁸⁶ „A ki embert előre megfontolt szándékból megöli: a gyilkosság büntettét követi el, és halállal büntetendő.” (278. §)

⁸⁷ A halállal büntetendő gyilkosság, valamint a tíz évtől tizenöt évig, bizonyos minősítő körülmények esetén pedig életfogytig terjedő fegyházzal büntetendő szándékos emberölés a kódex indokolása szerint az alapján volt elhatárolható egymástól, hogy míg az előbbi esetben a más életének kioltására irányuló szándék már jóval az elkövetést megelőzően kialakult, és az a tettesben hosszabb időszakon át fennmaradt, vagyis az elkövető tettét alaposan kiterelve, annak következményeivel hidegvérrel számolva (bár nem feltétlenül minden

hogy ha az enyhítő körülmények számukban és súlyukban („nyomatékukban”) jelentősen felülmúlják a súlyosító körülményeket, akkor „a halálbüntetés életfogytig tartó fegyházra ... változtatandó”, ha pedig „az enyhítő körülmények annyira nyomatékosak, vagy olyan nagy számmal forognak fenn, hogy a cselekményekre meghatározott büntetésnek legkisebb mértéke is aránytalanul súlyos lenne”, akkor a büntetés akár tizenöt évi fegyházra is leszállítható. E rendelkezések tehát biztosították a bírók számára azt a lehetőséget, hogy az egyébként halállal büntetendő cselekmények elkövetőit se ítélik halálra, hanem ezt a szankciót még a felségsértésnek és a gyilkosságnak is csak a legelvetemültebb, legkegyetlenebb, legaljasabb, illetve legveszélyesebb fajtáira alkalmazzák.⁸⁸ Végül akkor is lehetőség volt arra, hogy a tettes a halálbüntetést elkerülje, ha vele szemben a bíróság jogerősen ezt a jogkövetkezményt szabta ki, amennyiben a király a 117. § 2. pontjában biztosított jogával élve az illetőnek megkegyelmezett.⁸⁹ Mindennek következtében a halálbüntetés tényleges alkalmazására (más korabeli országokhoz képest is) viszonylag ritkán került sor, mégpedig kizárólag gyilkosság miatt. 1881 és 1898 között a törvényszékek ugyan elsőfokon összesen 223 (évi átlagban 12) halálbüntetést szabtak ki, ezeket azonban a Kúria mindössze 34 esetben hagyta jóvá (ez ebben az időszakban évi átlagban 2 kivégzést jelentett).⁹⁰

Csemegi eredetileg azt javasolta, hogy a halálbüntetést nyaktilóval hajtsák végre, de az országgyűlés a magyar büntető gyakorlattól idegen végrehajtási metódust nem fogadta el, így

érzelmi-idegi feszültség nélkül) követte el, addig az utóbbi esetben az ölésre irányuló szándék nem „gonoszszágból”, hanem valamilyen hirtelen és meggondolatlan affektív töltet hatására keletkezett, és a cselekmény maga ezen felindulás tartama alatt be is végeztetett. A törvénykönyv ezzel a megkülönböztetéssel biztosította, hogy a halálbüntetés valóban „a legsúlyosabb büntettnék leggonoszabb eseteire” szoríttassék, és csak „a valódi legiszonyubb büntetetre legyen kimondható a halál”. (Indokolás – XVIII. Fejezet) Ennek alapját pedig „annak felismerése képezte: hogy az, a ki az emberölés elkövetése iránt magában vagy másokkal tanakodik, s magát annak elkövetésére tusa, küzdelem, számítás és mérlegetezés után határozza el; az, a ki az emberölés véghezvitelére az eszközöket előkészíti, megszerzi, magát mesterkélések, mások rászédése, valamely büntetendő cselekmény elkövetése, gyakran a legtávolabbról szótt fondorlatok által helyezi azok birtokába; az, a ki a véghezvitel utait tervszerűleg egyengeti, az akadályokat megátalkodott konoksággal és kitarással elhárítja, ha mindezt legyőzve, minden nehézséget elhárítva forralt tervét kiviszi: az ily ember sokkal gonoszabb és sokkal bünösebb, mint azon szerencsétlen, a kihez a felgerjedés, a szándék és a kivitel végzetes vonalán a higgadtabb megfontolás nem juthatott el”. (Indokolás – a 266., 267. és 269. §-hoz)

⁸⁸ „A mi javaslatunk a legsúlyosabb büntettnék objective legsúlyosabb faja esetében is megnyitja a morális imputatio szerinti mérlegetezés lehetőségét, és ... a halálbüntetés egyedül azon esetben lesz kimondandó, ha a 266. §-ban megállapított föltételek mind léteznek, és ha a büntett körülményei, a tettes motívumainak az erkölcsiség szempontjából való számbavétele enyhébb büntetés alkalmazását nem követelnek.” (Indokolás – XVIII. Fejezet /kiemelés az eredeti szövegben/). Látnunk kell azonban, hogy a Csemegi-kódexben a halálbüntetés az említett különös részi tényállások esetében strikt büntetési tétel volt, az eltérésre pusztán az általános részi szabályok adtak (elvileg kivételes) lehetőséget.

⁸⁹ Ilyenkor persze nem általában a büntetés alól mentesíti őt az uralkodó, hanem pusztán a halálbüntetés végrehajtása alól ad felmentést, és helyette rendszerint életfogytiglani fegyházbüntetést ír elő számára.

⁹⁰ Megjegyzendő, hogy 1895 és 1899 között a Kúria egyetlen halálos ítéletet sem erősített meg, 1896 és 1900 között pedig egyetlen kivégzést sem hajtottak Magyarországon végre. (Horvátország bűnügyi statisztikai adatai ezekben a számokban nincsenek benne.)

a kódexbe mint a büntetéseket kivégzésére szolgáló egyetlen módszer az akasztás került.⁹¹ A javaslat szövegében továbbá az is megtalálható volt, hogy „teherben levő nőn a halálbüntetés csak szülése után hajtható végre”, de ezen rendelkezésnek mint nyilvánvaló dolognak a törvényszövegbe foglalását a képviselők feleslegesnek ítélték, így az végül kimaradt abból.⁹² Meg kell még említeni, hogy halálbüntetést (és életfogytig tartó szabadságvesztést) csak olyanokkal szemben szabhatott ki a bíróság, akik a cselekmény elkövetésekor huszadik életévüket már betöltötték;⁹³ 16 és 20 éves kor között a gyilkosok is legfeljebb határozott ideig (a 22. § alapján maximum 15 évig) tartó fegyházbüntetéssel, 12 és 16 éves kor között pedig, amennyiben „a cselekmény elkövetésének idején képesek voltak annak bűnösségét felismerni”, két évtől öt évig terjedhető börtönnel voltak csak büntethetők (85. § 1. pont).⁹⁴ Végül a kódex rendelkezett mind a büntethetőségnek, mind pedig a kiszabott büntetés végrehajthatóságának elévüléséről is: eszerint halállal (vagy életfogytig tartó fegyházzal) büntetendő bűncselekmény húsz év elteltével évül el, a halálbüntetés (vagy életfogytig tartó fegyházbüntetés) végrehajthatósága pedig az ítélet jogerőre emelkedését követő 25 év elteltével.

A fentiekből látható tehát, hogy a magyarországi büntetőjog fejlődése alig egy évszázad alatt nagy utat járt be, és míg a halálbüntetés a XVIII. század közepén mind szokásjogi, mind írottjogi alapon a bűncselekmények széles körében kiszabható volt (és azt évi több száz esetben ténylegesen alkalmazták is), addig annak kiszabását a XIX. század második felére csak a legsúlyosabb, a társadalomra legveszélyesebb bűntettek elkövetőivel szemben engedték meg (és még ezen elkövetők közül is mindössze évi egyet-kettőt végeztek ki ténylegesen). És bár az út ekkorra még korántsem ért véget (lásd az I. és a II. világháborút, az 1945-1948 közötti átmenet korszakát, valamint a szocializmus időszakát), ám a végállomás felé vezető legjelentősebb lépése valójában már a halálbüntetés végleges eltörlése előtt 110 évvel megvalósult.

⁹¹ „A halálbüntetés zárt helyen, kötél által hajtatik végre.” (21. §)

⁹² Ez az előírás a 22. §-ban kapott volna helyet, melynek létjogosultságára (éppen triviális volta miatt) az indoklás is mindössze egyetlen mondatban utalt: „Az ítélet csak egy ember életének elvételét rendelvén, két élet jogosan nem vehető el.”

⁹³ „A ki a büntett elkövetésének idején életkorának huszadik évét még nem haladta túl, halálra vagy életfogytig tartó fegyházra nem ítéltető.” (87. §)

⁹⁴ Ez azt is jelentette, hogy a 12. évét be nem töltött gyermek, valamint az a 16 évesnél fiatalabb személy, aki „midőn a büntettet vagy vétséget elkövette, ... cselekménye bűnösségének felismerésére szükséges belátással nem bír”, egyáltalában nem volt büntethető. (83. és 84. §)

Felhasznált irodalom

- Bakóczi Antal*: Az emberölés. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1984
- Balás Elemér*: A halálbüntetésről. Révai és Salamon Könyvnyomdája, Budapest, 1900
- Béli Gábor*: Magyar jogtörténet: a tradicionális jog. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs, 1999
- Béli Gábor – Kajtár István*: Az osztrák (-német) büntető jogszabályok hatása a magyar jogban a 18. században (a Praxis Criminalis). In: Ádám Antal (szerk.): Dolgozatok az állam- és jogtudományok köréből XIX., Janus Pannonius Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara, Pécs, 1988
- Csemegi Károly művei*. Franklin-Társulat, Budapest, 1904
- Csizmadia Andor – Kovács Kálmán – Asztalos László*: Magyar állam- és jogtörténet. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1995
- Doleschall Alfréd*: Halálbüntetés. In: Márkus Rezső (szerk.): Magyar Jogi Lexikon, III. kötet, Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, Budapest, 1900
- Eckhart Ferenc*: Magyar alkotmány- és jogtörténet. Budapest, Politzer Zsigmond és Fia jogi könyvkereskedés, Budapest, 1946
- Finkey Ferenc*: Büntetéstani problémák. Budapest, 1933
- Hajdu Lajos*: Az első (1795-ös) magyar büntetőkódex-tervezet. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1971
- Hajdu Lajos*: Büntett és büntetés Magyarországon a XVIII. század utolsó harmadában. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1985
- Hajdu Lajos*: II. József büntetőtörvénykönyve Magyarországon. In: Jogtudományi Közlöny, 1974/1-2. szám, 48-55. o.
- Horváth Tibor*: Halálbüntetés Magyarországon. In: Sebes Ágnes (szerk.): A halálbüntetésről. Medvetánc Füzetek, Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1990, 219-258. o.
- Irk Albert*: A halálbüntetés és a magyar büntető törvénykönyv revíziója. In: Irk Ferenc (szerk.): Irk Albert emlékkötet (válogatás Irk Albert műveiből), Kriminológiai Közlemények, MTA Magyar Kriminológiai Társaság, Budapest, 1991, 207-214. o.
- Kecskeméti Károly*: A halálbüntetés eltörlésének ügye az országgyűlésen. Szemere Bertalan 1843. augusztus 19-i beszéde. In: Kerecsi Klára (szerk.): Kriminológiai Közlemények 53., Magyar Kriminológiai Társaság, Budapest, 1996, 84-104. o.
- Mezey Barna (szerk.)*: A magyar jogtörténet forrásai. Szemelvénygyűjtemény. Osiris Kiadó, Budapest, 2001

Mezey Barna: Az 1849. évi megtorlások történetéhez. In: Jogtudományi Közlöny, 1999/11. szám, 457-466. o.

Mezey Barna (szerk.): Magyar jogtörténet. Osiris Kiadó, Budapest, 1999

Szemere Bertalan: A büntetésről s különösbbe a halálbüntetésről. Halálbüntetést Ellenzők Ligája, 1990

Sándorfy Kamill: Törvényalkotásunk hőskora. Az 1825-1848. évi reformkorszak törvényeinek története. Effo Kiadó és Nyomda, Budapest, 2001

Vámbéry Ruzstem: Büntetés. In: Márkus Dezső (szerk.): Magyar Jogi Lexikon, II. kötet, Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, Budapest, 1899, 365-371. o.